

การศึกษาเปรียบเทียบตามหลักเกณฑ์ 4 ของสมุนไพรรธาตุดินในตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิเชียรดิ (กลุ่ม) กับคัมภีร์โรคนิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวงรัชกาลที่ 5*

A comparative study of herbal medicines concerning the Earth Element between two ROKKANITHAN SCRIPTURES, Phrayawichayathibodi (Klom) version and King Rama V version.

Received: March 21, 2020 | Revised: April 22, 2020 | Accepted: April 29, 2020

ชุติวรรณ ไชยชนะ**, ดร. นพ.ประวิทย์ อัครเสรินนท์***, ทัพพ์เทพ ทิพยเจริญธัม****, ดร. สุกส์ลิล บูรณะทรัพย์ขจร****, ดร.ณัชกร ล้าเลิศกิจ****

Chutiwan Chaichana**, Dr. Pravrit Akarasereenont***, Thapthep Thippayacharoentam****, Dr. Suksalin Boornasubkajorn****, Dr. Natchagorn Lumlerdkij****

*บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาการแพทย์แผนไทยประยุกต์ คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล ซึ่งได้รับการสนับสนุนจาก.ทุนบัณฑิตศึกษา คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล (Siriraj Graduate Scholarship)

นักศึกษาระดับปริญญาโท สาขาการแพทย์แผนไทยประยุกต์ คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล Master Student of Program in Applied Thai Traditional Medicine, Faculty of Siriraj Hospital, Mahidol University.* รองศาสตราจารย์ประจำสาขาการแพทย์แผนไทยประยุกต์ คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก Associate Professor Ph.D., Applied Thai Traditional Medicine, Faculty of Siriraj Hospital, Mahidol University. Advisor **** อาจารย์ประจำสาขาการแพทย์แผนไทยประยุกต์ คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก Professor of Program in Applied Thai Traditional Medicine, Faculty of Siriraj Hospital, Mahidol University.

บทคัดย่อ

ตำราโรคนิทานเป็นตำราการแพทย์แผนไทยฉบับหนึ่ง กล่าวถึงโรคที่เกิดจากความผิดปกติของธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ สาเหตุการเจ็บป่วย และตำรับยาที่ใช้แก้โรค งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อถอดความและเผยแพร่ตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิเชียรดิถี (กลุ่ม) เพื่อวิเคราะห์ เปรียบเทียบเนื้อหา (เฉพาะธาตุดิน) ของตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิเชียรดิถี (กลุ่ม) กับคัมภีร์โรคนิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5 และศึกษาจำนวนและชนิดของเครื่องยาสมุนไพร (เฉพาะธาตุดิน) ที่ใช้ และเพื่อวิเคราะห์ตามหลักเภสัช 4

จากการศึกษาพบธาตุดิน 20 ประการ ซึ่งมีการอธิบายถึง ลักษณะปกติอาการเมื่อเกิดการพิการ ยารักษา เมื่อนำมาเปรียบเทียบกันทั้ง 2 คัมภีร์ พบว่าธาตุดินมีความคล้ายกัน 18 ประการ และมีการเขียนแตกต่างกันจำนวน 2 ประการ โดยเรียงเรียงเนื้อหาไว้สลับกัน คือ อันตัง (ลำไส้ใหญ่) และอันตคุณัง (ลำไส้เล็ก) มีตำรับยาที่เหมือนกันทั้งสิ้น 57 ตำรับ มีเครื่องยาที่คล้ายคลึงกันทั้ง 2 ตำรา จำนวน 351 ชนิด กลุ่มของรสรยาสมุนไพรที่พบมากที่สุด คือ กลุ่มสมุนไพรที่มีการระบุงรยาแบบสองรส พิภักตยาที่พบตรงกันทั้ง 2 ตำรา และพบมากที่สุด คือ จุลพิภักต วิธีการปรุงยาพบตรงกันจำนวน 13 วิธี

จากการศึกษาสรุปได้ว่าตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิเชียรดิถี (กลุ่ม) มีข้อมูลทั้งด้านเนื้อหาและตำรับยาลักษณะคล้ายคลึงกับคัมภีร์โรคนิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5 ดังนั้นผู้ที่สนใจศึกษาเกี่ยวกับโรคนิทานสามารถนำมาศึกษาอ้างอิงในการเรียนการสอนและการทำเวชปฏิบัติได้ทั้ง 2 ตำรา

คำสำคัญ: โรคนิทาน, พระยาวิเชียรดิถี (กลุ่ม), สมุนไพรไทย

Abstract

Rokkanithan Scripture is a textbook of Thai traditional medicine, discussing about treatment of diseases caused by abnormalities of earth, water, wind and fire, causes of illness, Seasonal influenza and Pharmacopoeia. The objective of this research was to transform and publish the Rokkanithan Scripture Phrayawichayathibodi (Klom) version. Moreover, to analyze and compare contents (only earth element) in the Rokkanithan Scripture Phrayawichayathibodi (Klom) version and in the Rokkanithan Scripture King Rama V version and to study the number and types of herbal medicines (only earth element) used in the Rokkanithan Scripture Phrayawichayathibodi (Klom) version to treat the symptoms mentioned in the scriptures. The researcher transformed the Rokkanithan Scripture Phrayawichayathibodi (Klom) then studied all the herbs and compared with the Rokkanithan Scripture in Vejchasad royal edition of King Rama 5 in terms of the number of herbal medicines, kinds of herbs and pharmaceutical principles. From this study, the researcher found that 20 types of earth elements were explained in term of normal characteristic, abnormal symptom and medication. Interestingly, the contents of ANTANG and ANTAKUNANG from both scriptures were different. There were 57 herbal medicine formulae found in the both scriptures. There were 351 similar herbs in both scriptures. The researcher analyzed the drug taste only in the formulae found in both scriptures and found that the two taste groups were the most common drug groups. From the study, it can be concluded that the Rokkanithan Scripture Phrayawichayathibodi (Klom) version contains information on the content and the formulas similar to the Rokkanithan Scripture in Vejchasad royal edition of King Rama 5. Therefore, the people who interested in studying the Rokkanithan Scripture can use both of these scriptures. Both scriptures can be used as a reference textbook for teaching and clinical practice.

Keywords: Rokkanithan, Phrayawichayathibodi (Klom), Thai herbal medicine

บทนำ

การแพทย์แผนไทย (Thai traditional medicine) เป็นความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ และการเรียนรู้ของคนไทยในอดีต เป็นภูมิปัญญาไทยที่แสดงให้เห็นถึงการเรียนรู้ การถ่ายทอด และการผสมผสานกับการแพทย์อื่น ๆ ที่เข้ามามีบทบาทในสังคมไทยในช่วงสมัยต่าง ๆ (มูลนิธิฟื้นฟูส่งเสริมการแพทย์ไทยเดิมฯ อายุรเวทวิทยาลัย (ชีวโกมารภักจ) 2548; โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และ ยงศักดิ์ ตันติปิฎก 2550) ในปัจจุบันเทคโนโลยีทางการแพทย์มีการพัฒนาไปมาก ส่งผลให้การแพทย์แผนไทยค่อย ๆ เลือนหายไปจากสังคม ซึ่งการทำงานวิจัยเป็นวิธีการหนึ่งที่สามารถนำเอาความรู้ทางด้าน การแพทย์แผนไทยในสมัยโบราณมาพัฒนาต่อยอด หากพิจารณาถึงสถานการณ์งานศึกษาวิจัยในปัจจุบันนี้ จะเห็นถึงการเพิ่มขึ้นของงานวิจัยด้านการพัฒนาสมุนไพร ยาจากสมุนไพรและผลิตภัณฑ์สมุนไพร ซึ่งเป็นประโยชน์กับการพัฒนาอุตสาหกรรมยาจากสมุนไพรและผลิตภัณฑ์จากสมุนไพรของประเทศ (สำนักวิชาการ กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก 2553; พร้อมจิต ศรีลัมพ์ และ รุ่งระวี เต็มศิริฤกษ์กุล 2556; เสาวรส โพธิเศรษฐ และคณะ 2560) ซึ่งในขณะเดียวกันงานศึกษาวิจัยในเชิงคุณภาพ ได้แก่ การศึกษาองค์ความรู้การแพทย์แผนไทย การแพทย์พื้นบ้านและการแพทย์ทางเลือก การวิจัยและพัฒนาารูปแบบการดูแลรักษาโรคและความเจ็บป่วยในศาสตร์ที่หลากหลาย เป็นต้น ยังมี

จำนวนเพิ่มขึ้นในอัตราที่น้อยกว่า (มูลนิธิฟื้นฟูส่งเสริมการแพทย์ไทยเดิมฯ และ โรงเรียนอายุรเวทธำรง 2550; ทัพทเทพ ทิพยเจริญธัม 2560; อภिरดา เอี่ยมอ่ำ และคณะ 2561)

ตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิเชียรายิบัติ (กลุ่ม) เป็นตำราการแพทย์แผนไทยฉบับหนึ่งในหมวดเวชศาสตร์ ตามหลักการแบ่งหมวดหมู่เอกสารโบราณของสำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ผู้เรียบเรียงตำรานี้คือพระยาวิเชียรายิบัติ (กลุ่ม) อดีตผู้ว่าราชการเมืองจันทบุรี ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 แต่งเป็นร้อยกรอง มีเนื้อหาสำคัญรวบรวมจากคัมภีร์โบราณหลายคัมภีร์ กล่าวถึงโรคที่เกี่ยวกับความผิดปกติของธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ สาเหตุการเจ็บป่วย อิทธิพลของฤดูกาล ตำรับที่ใช้แก้โรคและอาการ นอกจากนี้ยังมีเรื่องเส้น 10 กกับการก่อให้เกิดโรคอาการที่แก้ได้ด้วยการนวด ตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิเชียรายิบัติ (กลุ่ม) ถูกจัดให้เป็นตำรายาแผนไทยของชาติตามประกาศกระทรวงสาธารณสุข เรื่อง การประกาศกำหนดตำราการแพทย์แผนไทยของชาติและตำรับยาแผนไทยของชาติ ฉบับที่ 1-6 พ.ศ. 2559 ตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิเชียรายิบัติ (กลุ่ม) ยังสามารถใช้อ้างอิงประกอบการพิจารณาคัดเลือกยาสมุนไพรในบัญชียาหลักแห่งชาติอีกด้วย เดิมต้นฉบับนี้จารไว้บนใบลาน ต่อมานายพันโท หม่อมเจ้ากำมลสิทธิ์ ผู้ช่วยเจ้ากรมแพทย์ แผนกยาไทย ได้ทดลองใช้ยาตามตำราแล้วได้ผลดี จึงมีความประสงค์ที่จะพิมพ์ไว้เพื่อเป็นสาธารณประโยชน์

ประกอบกับเห็นว่าต้นฉบับเดิมนั้นเก่าแก่มาก ดังที่ได้บันทึกไว้ว่า “...มักจะหายหกดกหล่น หาได้ก็ไม่ครบตามความประสงค์ ที่ได้ลอกไว้ก็มักตกหล่น ทำให้เสียเนื้อความเดิมเสียบ้างก็มี ถ้ายิ่งนานยิ่งลอกต่อ ๆ กันไปก็จะยิ่งเลอะเทอะหนักเข้า...” เหตุนี้จึงได้รวบรวมเนื้อหาไว้ได้ครบบริบูรณ์ทุกผูก และตรวจทานแก้ไขข้อความที่คลาดเคลื่อนให้ถูกต้องครบถ้วนมากขึ้น ทั้งยังได้เพิ่มเติมข้อความลงไป โดยคัดส่วนหนึ่งจากตำราสรีระศาสตร์ ของนายพันเอก พระยาตำรากรมแพทยาคณบดี หัวหน้ากรมแพทย์ทหารบก ได้แก่ 1. หัวใจ 2. ปอด 3. ตับ 4. ม้าม 5. กระเพาะอาหารและลำไส้เล็ก 6. ลำไส้ใหญ่ 7. ไต เรียบเรียงให้เป็นคำฉันท 11 ตามตำรับ เพื่อให้สอดคล้องกับต้นฉบับเดิม

เมื่อสำรวจเอกสารโบราณที่เก็บไว้ในหอสมุดแห่งชาติ และหอสมุดกรมพระยาดำรงราชานุภาพ กรมศิลปากร กรุงเทพมหานครแล้ว พบว่าตำรานี้ถูกจัดพิมพ์อยู่ในรูปแบบของหนังสือ ฉบับพิมพ์ครั้งแรกเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ ที่โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ จำนวน 216 หน้า เนื้อหาของตำราฯ แบ่งเป็น 27 เรื่อง คือ 1. เกษา 2. โลมา 3. นขา 4. พันตา 5. ตะใจ 6. มั่งสัง 7. นหารู 8. เส้นปัดฆาฏ 9. กล่อนเส้นกล่อนต่าง ๆ 10. เส้นสืบ 11. อัฐฐิ 12. อัฐฐิมิถุขัง 13. มัตถกมัตถลุงคัง 14. วักกัง 15. ทหยัง 16. ยกนัง 17. กีโลมกัง 18. ปิทกัง 19. ปับผาสัง 20. อันตัง 21. อันตะคุนัง 22. อุททริยัง 23. กรีสัง 24. ปิตตัง 25. เสมหะ 26. บุพโพ 27. โลहित เมื่อสืบค้นหาเอกสารเพิ่มเติม ก็ไม่ปรากฏว่ามีตำราที่มีเนื้อหาต่อจากตำราโรคนิทานในส่วนที่ขาดหายไป ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาความสมบูรณ์ของเนื้อหาในส่วนของธาตุดินที่พบในตำราโรคนิทาน โดยเปรียบเทียบกับเนื้อหาในคัมภีร์โรคนิทานเนื่องด้วยตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5 ถือเป็นตำราหลักที่ใช้ในการเรียนการสอนแพทย์แผนไทยและแพทย์แผนไทยประยุกต์ในปัจจุบัน

การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อถอดความ และเผยแพร่ตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิเชียรดิ (กล่อม) รวมถึงศึกษาจำนวนและชนิดของเครื่องยาสมุนไพร (เฉพาะธาตุดิน) ที่ใช้วิเคราะห์เนื้อหา (เฉพาะธาตุดิน) ที่ใช้ในตำราโรคนิทาน กับคัมภีร์โรคนิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาล

ที่ 5 และเปรียบเทียบกับคัมภีร์โรคนิทาน โดยผู้วิจัยได้ถอดความจากตำราโรคนิทาน ที่อยู่ในรูปแบบร้อยกรองให้อยู่ในรูปแบบร้อยแก้ว วิเคราะห์ข้อมูลด้านเนื้อหาภาษา จำนวนและชนิดของยาสมุนไพร รวมถึงวิเคราะห์ตามหลักเภสัชกรรม 4 อีกด้วยแล้วจึงนำข้อมูลที่ได้มาเปรียบเทียบกับคัมภีร์โรคนิทานในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5 ซึ่งการศึกษานี้ได้รับการตรวจสอบความถูกต้องโดยผู้เชี่ยวชาญด้านการแพทย์แผนไทยที่มีประสบการณ์มากกว่า 10 ปี จำนวน 3 ท่าน ในการนำเสนอบทความนี้มุ่งเน้นไปที่องค์ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพร ทั้งในเชิงปริมาณ ชนิดของเครื่องยาที่มีการบันทึกไว้ในคัมภีร์ ความรู้เกี่ยวกับสรรพคุณของตำรับยา รสยา และวิธีการปรุงยา คณะผู้วิจัยเชื่อว่าการศึกษานี้จะเกิดประโยชน์ต่อวงการแพทย์แผนไทยและผู้สนใจศึกษาอย่างกว้างขวาง

ผลการศึกษา

1. ผลการศึกษาตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิเชียรายิบดี (กลุ่ม): พบว่ามีการจัดพิมพ์เป็นหนังสือ แต่ยังคงอักษรวิธีการเขียนตามรูปแบบภาษาไทยโบราณ พบเครื่องหมายฟองมันหรือตาไก่ และไม่ปรากฏว่ามีการใช้เครื่องหมายอื่นนอกจากนี้ และจากการศึกษาเนื้อหา ประกอบด้วย ธาตุดิน 20 ประการ ได้แก่ เกศ (ผม), โลมา (ขน), นขา (เล็บ), ทันตา (ฟัน), ตะโจ (ผิวหนัง), มังสัง (ผิวหนัง), นหารู (เส้นเอ็น), อัฏฐิ (กระดูก), อัฏฐิมิถุขัง (ไขกระดูก), วิกัง (ม้าม), หทยัง (หัวใจ), ยกนัง (ตับ), กิโถมกัง (พังผืด), ปิหัง (ไต), ปัสผาสัง (ปอด), อันตัง (ลำไส้ใหญ่), อันตคณัง (ลำไส้เล็ก), กรีสัง (อาหารเก่า), อุทรียง (อาหารใหม่) และมัตถเกมัตถลุงคัง (มันสมอง) ซึ่งแต่ละธาตุมีการอธิบายถึง ลักษณะปกติ อาการเมื่อเกิดการพิการ ตำรับยาสำหรับรักษาอาการพิการ ปรากฏเนื้อหาส่วนของธาตุน้ำเพียง 4 ประการ ได้แก่ ปิดตัง (น้ำดี), เสมหะ (น้ำลาย), บุพโพ (น้ำเหลือง) และโลหิต (น้ำเลือด) ซึ่งจะไม่นำมาศึกษาเปรียบเทียบ เนื่องด้วยเนื้อหาที่ไม่ครบถ้วนสมบูรณ์อาจทำให้เกิดการคลาดเคลื่อนด้านเนื้อหาขึ้นได้

2. ผลการเปรียบเทียบข้อมูลในตำราโรคนิทาน กับคัมภีร์โรคนิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5 ทั้งในด้านเนื้อหา และตำรับยาสมุนไพร

2.1 ผลการเปรียบเทียบเนื้อหา พบว่า มีความคล้ายคลึงกัน จำนวน 18 ชนิด มีเพียง 2 ชนิดที่มีการเขียนต่างกันอย่างออกป็น คือ อันตัง และอันตคุณัง ซึ่งลักษณะอาการเมื่อมีความผิดปกติเกิดขึ้น สำหรับตำรับยาสมุนไพรที่ใช้ในการรักษา พบว่า ทั้งสองตำราเขียนเนื้อความสลับกัน และเมื่อนำมาตรวจสอบ ชำระกับตำราเล่มอื่นๆ พบว่า ตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิชิชาธิบดี (กล่อม) เขียนเนื้อหา ระหว่างข้อมูลของอันตัง และอันตคุณัง สลับกัน

2.2 ผลการเปรียบเทียบข้อมูลตำรับยา พบว่า ในตำราโรคนิทาน มีตำรับยาทั้งหมด 266 ตำรับ มีตำรับยาที่คล้ายคลึงกับคัมภีร์โรคนิทาน จำนวน 57 ตำรับ และมีตำรับยาที่ไม่ตรงกันเพียง 3 ตำรับ ได้แก่ ตำรับยาแก้อาการมั่งสังพิการจำนวน 1 ตำรับ, ตำรับยาแก้อาการมัตถเกมมัตถลูงคังพิการ 1 ตำรับ และตำรับยาแก้อาการปีหังพิการจำนวน 1 ตำรับ ซึ่งทั้ง 3 ตำรับไม่พบในตำราโรคนิทาน แสดงให้เห็นว่าตำรับยาที่ใช้กันในปัจจุบันมีความคล้ายคลึงกับตำรับยาโบราณ แม้ว่าในแต่ละตำรับอาจจะมีสมุนไพรที่แตกต่างกันออกไปบ้างก็เพียงเล็กน้อยเท่านั้น

3. ผลการวิเคราะห์สมุนไพรที่ได้ตามองค์ความรู้ด้านการแพทย์แผนไทยด้วยหลักเภสัชกรรม 4 ประการ

3.1 การวิเคราะห์ตามหลักเภสัชวัตถุ เป็นการจำแนกเภสัชวัตถุ ออกเป็น 3 ชนิด คือ พืชวัตถุ สัตว์วัตถุ และธาตุวัตถุ (มูลนิธิฟื้นฟูส่งเสริมการแพทย์ไทยเดิมฯ อายุรเวทวิทยาลัย (ชีวกโกมารภัจจ์) 2548: 23-62) จากการศึกษาพบว่า ตำราโรคนิทาน ประกอบด้วยสมุนไพรเดี่ยว 692 รายการ สมุนไพรตำรับ 46 รายการ เมื่อนำมาจำแนกเป็นหมวดหมู่ จะจำแนกออกเป็น พืชวัตถุจำนวน 582 รายการ สัตว์วัตถุจำนวน 73 รายการ และธาตุวัตถุจำนวน 37 รายการ ส่วนในคัมภีร์โรคนิทาน ประกอบด้วยสมุนไพร

เดี่ยว 374 รายการ สมุนไพรตำรับ 59 รายการ เมื่อนำมาจำแนกออกเป็นหมวดหมู่ จำแนกได้เป็นพืชวัตถุจำนวน 325 รายการ สัตว์วัตถุจำนวน 30 รายการ และธาตุวัตถุจำนวน 19 รายการ โดยทั้ง 2 คัมภีร์มีเครื่องยาสมุนไพรที่คล้ายคลึงกันจำนวน 351 รายการ แบ่งเป็น เครื่องยาประเภทพืชวัตถุ 304 รายการ สัตว์วัตถุ 28 รายการ และเครื่องยาธาตุวัตถุ 19 รายการ (ดังตัวอย่างในตารางที่ 1)

จะเห็นได้ว่า จำนวนเครื่องยาสมุนไพรที่พบในคัมภีร์โรคนิทาน มีจำนวนน้อยกว่าเครื่องยาที่พบในตำราโรคนิทาน แต่เมื่อนำมาจำแนกตามหลักเภสัชวัตถุ จะพบว่า จำนวนสัตว์วัตถุ และธาตุวัตถุ มีจำนวนที่ใกล้เคียงกัน

3.2 การวิเคราะห์ตามหลักสรรพคุณเภสัช สรรพคุณเภสัช หมายถึง การรู้จักสรรพคุณของยาสมุนไพร และรสรยาสมุนไพร ซึ่งรสของยาสมุนไพรจะสามารถบอกถึงสรรพคุณของยานั้นอย่างกว้างๆ ได้ เช่น รสเปรี้ยว แก้เสมหะ ฟอกโลหิต โดยรยาแบ่งออกเป็น รสประธาน 3 รส คือ รสของยาที่ปรุงหรือผสมเป็นตำรับแล้ว มี 3 รส ได้แก่ รสร้อน รสเย็น รสสุขุม และรยาสมุนไพร 10 รส ได้แก่ รสผาด รสหวาน รสมัน รสเค็ม รสเปรี้ยว รสขม รสเมาเบื่อ รสหอมเย็น รสเผ็ดร้อน และรสจืด (มูลนิธิฟื้นฟูส่งเสริมการแพทย์ไทยเดิมาฯ อายุรเวทวิทยาลัย (ชีวกโกมารภักจ) 2548: 66-69) จากการศึกษาทั้ง 2 คัมภีร์ พบว่าการระบุรยาสมุนไพรเฉพาะในตำรับที่พบตรงกัน ประกอบด้วยการระบุรยาทั้งหมด 4 รูปแบบ รูปแบบที่พบมากที่สุด คือ การระบุรยาสองรส ต่อมาคือ กลุ่มสมุนไพรที่ระบุรยาสามรส กลุ่มสมุนไพรที่ไม่ระบุรยา และกลุ่มสมุนไพรที่ระบุรยาหนึ่งรส ตามลำดับ

3.2.1 กลุ่มสมุนไพรที่ระบุรยาหนึ่งรส พบว่ามีรยาทั้งหมด 13 รส ประกอบด้วย ยารสประธาน 3 รส และรยา 10 รส รยาที่พบมากที่สุดคือ ยารสเผ็ดร้อน และพบน้อยที่สุด คือ รสสุขุม

3.2.2 กลุ่มสมุนไพรที่ระบุรยาสองรส เป็นกลุ่มที่พบมากที่สุด มี

จำนวน 40 กลุ่มรส กลุ่มยารสขม-เย็น และกลุ่มยารสสุขุม-หอม พบมากที่สุด และกลุ่มรสยาอื่น ๆ ได้แก่ กลุ่มยารสฝาด-เย็น, กลุ่มยารสฝาด-ขม, กลุ่มยารสเผ็ดร้อน-ขม, กลุ่มยารสจืด-เย็น, กลุ่มยารสฝาด-หอม, กลุ่มยารสเผ็ดร้อน-หอม, กลุ่มยารสเปรี้ยว-ฝาด, กลุ่มยารสขม-ร้อน และกลุ่มยารสหวาน-เย็น อย่างละ 5 ชนิด นอกจากนี้พบอย่างละ 1 ชนิด คือ กลุ่มยารสหวาน-สุขุม, กลุ่มยารสเมาเบื่อ-ร้อน, กลุ่มยารสเมาเบื่อ-ขม, กลุ่มยารสขม-หอม, กลุ่มยารสเค็ม-เย็น, กลุ่มยารสขม-หวาน, กลุ่มยารสฝาด-หวาน, กลุ่มยารสฝาด-สุขุม, กลุ่มยารสเมาเบื่อ-เย็น, กลุ่มยารสเย็น-คาว, กลุ่มยารสขม-สุขุม, กลุ่มยารสขม-เปรี้ยว, กลุ่มยารสหวาน-ร้อน, กลุ่มยารสขม-คาว, กลุ่มยารสเค็ม-ปร่า, กลุ่มยารสหอม-หวาน, กลุ่มยารสหวาน-มัน, กลุ่มยารสจืด-ขม, กลุ่มยารสมัน-คาว, กลุ่มยารสจืด-ฝาด, กลุ่มยารสฝาด-เค็ม, กลุ่มยารสขม-เค็ม, กลุ่มยารสเผ็ด-สุขุม, กลุ่มยารสขม-เอียน, กลุ่มยารสเย็น-เปรี้ยว, กลุ่มยารสเมาเบื่อ-ฝาด, กลุ่มยารสเผ็ด-คาว, กลุ่มยารสเค็ม-มัน และกลุ่มยารสจืด-คาว

3.2.3 กลุ่มสมุนไพรที่ระบุรสชาติสามารถ มีจำนวน 21 กลุ่มรส กลุ่มยารสมัน-สุขุม-หอม พบมากที่สุด และกลุ่มรสยาอื่น ๆ ได้แก่ กลุ่มยารสมัน-หอม-หวาน, กลุ่มยารสหวาน-เผ็ดร้อน-ขม, กลุ่มยารสเค็ม-เย็น-ปร่า, กลุ่มยารสเย็น-คาว-เบื่อ, กลุ่มยารสหอม-มัน-เผ็ด, กลุ่มยารสสุขุม-หอม-ร้อน, กลุ่มยารสฝาด-มัน-สุขุม, กลุ่มยารสมัน-ฝาด-ขม, กลุ่มยารสเย็น-หอม-สุขุม, กลุ่มยารสขม-หวาน-ฝาด, กลุ่มยารสฝาด-หวาน-เอียน, กลุ่มยารสฝาด-ขม-ร้อน, กลุ่มยารสฝาด-หวาน-หอม, กลุ่มยารสขม-ฝาด-เย็น, กลุ่มยารสเค็ม-ขม-ฝาด, กลุ่มยารสมัน-เย็น-ขม, กลุ่มยารสหวาน-เผ็ดร้อน-หอม, กลุ่มยารสหวาน-ร้อน-ฝาด, กลุ่มยารสหวาน-ฝาด-เย็น และกลุ่มยารสเย็น-ฝาด-จืด

3.2.4 กลุ่มรสชาติสมุนไพรที่ไม่ระบุรสชาติมีจำนวน 19 ชนิด ได้แก่ ต่างข้างแป้น, เบญจบรรจบ, ป่านใบ, ปูนผง, เล้าแรง, ว่านเพชรโองการ, ว่านฤๅษีประสมเสร็จ, ว่านไข่น้ำ, กระทั่งดึก, ฝี่เสื่อใหญ่, ฝี่เสื่ออ่อน, ฝอยลมเผา, สามใบต่อ, พลวง, มหาประसार, หมอน้อย, หามรอก, หีบลม และเหลาแลง

3.3 การวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับคณาเภสัช หรือ พิภัตยา เป็นการ จัดตัวยา หรือเภสัชวัตถุรวมกันไว้เป็นกลุ่ม เพื่อให้สะดวกในการจดจำหรือ เขียนสูตรยา ตัวยาที่เข้าพวกกันนั้น ต้องมีรสและฤทธิ์ไปในทางเดียวกัน อาจเสริมฤทธิ์กัน ไม่ต้านฤทธิ์กัน และใช้ในปริมาณเท่ากัน โดยอาจผูกชื่อ เรียกเฉพาะ แต่เป็นที่เข้าใจกันในหมู่ผู้ที่ศึกษาวิชาการแพทย์แผนไทย เช่น ตรีผลา หมายถึง สมอไทย สมอพิเภก และมะขามป้อม โดยแบ่งออกเป็น 3 พวกใหญ่ๆ ได้แก่ จุลพิภัต(กลุ่มสมุนไพรมีตัวยาเพียง 2 ชนิด) พิภัตยา(กลุ่ม สมุนไพรมีตัวยา 3, 5, 7, 9 และ 10 ชนิด) และมหาพิภัต (การจำกัดตัวยา หลายๆ ชนิดไว้เป็นหมู่เดียวกัน แต่กำหนดส่วน หรือปริมาณโดยน้ำหนักของ ยาไว้ต่างกัน) (มูลนิธิฟื้นฟูส่งเสริมการแพทย์ไทยเดิมฯ อายุรเวทวิทยาลัย (ชีวกโกมารภัจจ์) 2548: 103-135)

จากการศึกษาพบว่ามีกลุ่มพิภัตยาในตำราโรคนิทาน ทั้งหมด 3 กลุ่ม แบ่งเป็น จุลพิภัต, พิภัตตรี และพิภัตเบญจ พิภัตที่พบมากที่สุดคือ จุล พิภัต ส่วนกลุ่มพิภัตยาในคัมภีร์โรคนิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5 มีทั้งหมด 4 กลุ่ม แบ่งเป็น จุลพิภัต, พิภัตตรี, พิภัตเบญจ และ พิภัตเนาว พิภัตที่พบจำนวนมากที่สุดคือ จุลพิภัต เช่นกัน

3.4 การวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับเภสัชกรรม เป็นการผสมตัวยาหรือ เครื่องยาตั้งแต่ 2 ชนิดขึ้นไปเข้าด้วยกัน ตามที่กำหนดไว้ในตำรับยา (มูลนิธิ ฟื้นฟูส่งเสริมการแพทย์ไทยเดิมฯ อายุรเวทวิทยาลัย (ชีวกโกมารภัจจ์) 2548: 137-138) พบว่า วิธีการปรุงยาที่พบในตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิชายาธิ บติ (กล่อม) มีทั้งหมด 16 วิธี วิธีที่พบมากที่สุดคือ ยาตำเป็นผงแล้วบดให้ ละเอียดละลายน้ำกระสายกิน รองลงมาคือ ยาต้ม วิธีการปรุงยาที่พบน้อย ที่สุดคือ ยาผสมแล้วต้มเอาไอน้ำรม สำหรับวิธีการปรุงยาที่พบในคัมภีร์โรค นิทาน มีทั้งหมด 13 วิธี วิธีที่พบมากที่สุดคือ ยาต้ม รองลงมาคือ ยาตำเป็น ผงแล้วบดให้ละเอียดละลายน้ำกระสายกิน วิธีการปรุงยาที่พบน้อยที่สุดคือ ยาผสมแล้วต้มเอาไอน้ำรม ยาดอง, ยาหุงด้วยน้ำมัน แล้วเอาน้ำมันใส่กล้อง เป่าบาดแผล, ยาผสมแล้วตำเป็นผง ใส่กล้องเป่าทางจมูกและคอ (ยานัตถ์)

และยาผสมแล้วทำเป็นยาประคบ (ดังตัวอย่างในตารางที่ 2)

จากผลข้างต้นจะเห็นได้ว่าในสมัยโบราณน้ำกระสายยาเป็นสิ่งจำเป็นและมีความสำคัญอย่างมาก สังเกตได้จากวิธีการปรุงยาที่พบมากที่สุดคือนายามาผสมรวมกันแล้วบดให้ละเอียดละลายน้ำกระสายกิน ในส่วนของรูปแบบวิธีการปรุงยาบางตำรับแพทย์สามารถเลือกวิธีการปรุงยาได้หลากหลาย เพื่อหาวิธีการบริหารยาที่เหมาะสมกับผู้ป่วยมากที่สุด ในบางตำรับยังมีเรื่องของความเชื่อเข้ามาร่วมด้วย เช่น ตำรับยาแก้ปวดคุดและเส้นอัมพฤกษ์อัมพาต แก้มหืดไอ ที่ให้ทำยาเมื่อวันแรม 1 ค่ำวันเดียวเท่านั้น และต้องพยายามทำให้เสร็จ เป็นกลเม็ดที่ทำให้เกิดคุณวิเศษขึ้นได้

4. สมุนไพรที่พบมากที่สุดในการตำราโรคนิทาน ปรากฏผลตรงกับคัมภีร์โรคนิทาน คือ ขิง, ดีปลี, เทียนดำ, ขมิ้นอ้อย และพริกไทย ตามลำดับ

อภิปรายผลการศึกษา

1. การถอดความ: ตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิชาธิบตี (กลุ่ม) เขียนอยู่ในรูปแบบร้อยกรอง และแม้ว่าจะมีการจัดพิมพ์เป็นหนังสือ แต่ยังคงใช้อักษรวิธีแบบโบราณอยู่ เนื่องจากผู้คนในสมัยโบราณนิยมเขียนตัวอักษรตามความเข้าใจ และลักษณะการออกเสียง โดยไม่ได้เคร่งครัดรูปแบบทางไวยากรณ์มากนัก และพบการใช้เครื่องหมายเพียงชนิดเดียว คือ เครื่องหมายฟองมัน หรือตาไก่ ซึ่งจะใช้เมื่อขึ้นบท ตอน หรือเรื่องใหม่เท่านั้น ทำให้สามารถอ่านได้ง่าย และเข้าใจได้รวดเร็วมากขึ้น

2. การเปรียบเทียบเนื้อหาและตำรับยา: ตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิชาธิบตี (กลุ่ม) มีการเขียนในรูปแบบร้อยกรอง ทำให้ผู้อ่านหรือผู้เรียนสามารถจดจำเนื้อหาเพื่อใช้ในการรักษาได้อย่างรวดเร็ว และช่วงระยะเวลาระหว่างรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 5 ห่างกันเพียง 44 ปีเท่านั้น ภาษาและอักษรวิธีการเขียนจึงไม่ได้แตกต่างกันมากนัก สำหรับผลของการศึกษาวิเคราะห์ตำราโรคนิทาน ทำให้ทราบว่าเนื้อหาที่พบในตำรามีการสลับเนื้อหา

ในส่วนของธาตุดิน 2 ชนิด คือ อันตัง และอันตคุณัง แต่อาการและวิธีการรักษาคล้ายคลึงกันทั้งหมด สลับกันเพียงแค่ชื่อของธาตุดินเท่านั้น ซึ่งผู้ที่จะศึกษาสามารถนำตำราโรคนิทานทั้ง 2 ตำรามาใช้ในการศึกษาได้เช่นกัน

3. เกสัชวัตถุ: จากการรวบรวมข้อมูล เปรียบเทียบ และวิเคราะห์เครื่องยา (ตารางที่ 3) แสดงให้เห็นว่าตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิเชียกขัตติ (กล่อม) เป็นตำราที่มีการบันทึกเกี่ยวกับยาสมุนไพรที่ใช้ในการแก้อาการที่เกิดจากธาตุดินพิการไว้มาก สามารถใช้เป็นตำราทางเลือกให้กับผู้ที่สนใจศึกษาด้านการแพทย์แผนไทย และยังแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงในการรักษาด้วยยาสมุนไพรในสมัยโบราณ เมื่อนำยาสมุนไพรเฉพาะธาตุดินที่พบในตำราโรคนิทาน มาเปรียบเทียบกับตำรับยาที่พบในคัมภีร์โรคนิทาน พบว่ามีสมุนไพรที่ใช้ตรงกันเพียง 351 ชนิด จาก 692 ชนิด แสดงว่าในช่วง 50 ปีมานี้เกิดการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับยาสมุนไพรโดยมีจำนวนของยาสมุนไพรลดลง อาจด้วยสาเหตุหลายประการ อาทิเช่น สมุนไพรบางรายการไม่สามารถหามาใช้ได้ เป็นสมุนไพรหายาก ไม่สามารถเพาะปลูกได้ หรือไม่สามารถระบุชนิดที่ถูกต้องได้จึงไม่มีการนำมาใช้ ทำให้ไม่มีบันทึกในตำรับยารุ่นหลัง รวมถึงสมุนไพรบางรายการมีการใช้งานน้อยลง เช่น ฝอยลมเผา ชื่อสมุนไพรบางชนิดไม่สามารถสืบค้นหาข้อมูลได้ หรือไม่ปรากฏในคัมภีร์อื่นๆ เช่น หนามพรหมแข้ง โปกผวย ประคิน เป็นต้น ดังนั้น ตำราโรคนิทาน จึงเป็นหนึ่งในตำราทางการแพทย์แผนไทยที่มีการระบุถึงสมุนไพรหลายร้อยชนิดที่สูญหายไปในปัจจุบัน แสดงให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของพืชสมุนไพรในอดีต และเป็นตำราที่น่าศึกษาวิจัยเพิ่มเติมต่อไปในอนาคต จึงเป็นอีกหนึ่งทางเลือกให้ผู้ศึกษาเกี่ยวกับศาสตร์การแพทย์แผนไทย

4. รสยา: การวิเคราะห์สมุนไพรตามหลักสรรพคุณเกสัช โดยผู้วิจัยได้ทำการศึกษารสยาเฉพาะในตำรับที่พบตรงกันทั้ง 2 ตำรา (รูปที่ 1) ได้แก่

4.1 กลุ่มสมุนไพรที่ระบุรสยาหนึ่งรส มีจำนวนทั้งสิ้น 10 รส และมีการรวมรสประธานเข้าไปด้วยอีก 3 รส เป็น 13 รส รสยาที่พบมากที่สุด คือ

ยารสเผ็ดร้อน แสดงให้เห็นว่า ในสมัยโบราณแพทย์นิยมใช้ยาสมุนไพรรสเผ็ดร้อนในการรักษาอาการ หรือสันนิษฐานได้ว่าผู้เขียนตำรานี้มีความเชี่ยวชาญในการใช้ยาสมุนไพรรสเผ็ดร้อน และเนื่องจากตำราโรคนี้ทาน ฉบับพระยาวิชาธิบดี (กลุ่ม) เขียนไว้เฉพาะธาตุดิน ซึ่งเป็นที่ตั้งของธาตุทั้งหลาย ยาสมุนไพรรสเผ็ดร้อนจะช่วยกระจายธาตุลม ปรับสมดุลของธาตุลม ธาตุไฟ และธาตุน้ำ เมื่อธาตุทั้ง 3 เป็นปกติ ธาตุดินก็จะกลับสู่สมดุล อาจเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้พบการใช้ยาสมุนไพรรสเผ็ดร้อนเกือบทุกตำรับ

4.2 กลุ่มสมุนไพรที่ระบุงยาสองรส เป็นกลุ่มยาที่พบจำนวนมากที่สุด พบทั้งสิ้น 40 รส มีการพบกลุ่มยารสขม-เย็น มากที่สุด ทั้งนี้เพราะโดยทั่วไปมักเข้าใจว่า รสขม จะเป็นรสที่อยู่ทางเดียวกันกับยารสเย็น เมื่อนำมาผสมกันจะสามารถช่วยรักษาอาการที่เกิดจากธาตุไฟกำเริบได้ ยากลุ่มนี้จะมีสรรพคุณช่วยบำรุงธาตุไฟ บรรเทาอาการวิงเวียนศีรษะ ปรับสมดุลของธาตุลมและธาตุไฟ รวมทั้งกระตุ้นความอยากอาหาร แสดงให้เห็นว่าในอดีตประชาชนอาจเจ็บป่วยด้วยโรคทางลมและไฟเป็นจำนวนมาก จึงมีการนำสมุนไพรในกลุ่มนี้มาใช้มากที่สุด สำหรับรยาในกลุ่มยาสองรสเป็นรยาที่พบมากที่สุด ทำให้เห็นว่าสมุนไพรหนึ่งชนิดอาจมีความหลากหลายของรสดังนั้นกลุ่มยารสผสมจึงเป็นกลุ่มรยาที่พบมากที่สุดในกลุ่มทำให้เห็นว่าสมุนไพรส่วนใหญ่จะเป็นรผสมมากกว่ารเดี่ยว

4.3 กลุ่มสมุนไพรที่ระบุงยาสามรส มีจำนวนทั้งสิ้น 21 รส พบกลุ่มยารสมัน-สุขุม-หอม มากที่สุด มักจะพบในเภสัชวัตถุ จำพวกพืชวัตถุ มีสรรพคุณช่วยขับลมที่คั่งค้างตามเส้น บำรุงเส้นเอ็นและกระดูก ทำให้เส้นเอ็นหย่อน ซึ่งการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ได้ทำการศึกษาเฉพาะธาตุดิน อันเป็นที่ตั้งของธาตุทั้งหลาย เมื่อธาตุทั้งหลายที่มีอาการกำเริบ หย่อน พิการ กลับเข้าสู่ภาวะสมดุล จะส่งผลให้ธาตุดินกลับเข้าสู่สมดุลด้วย และการที่มีการใช้กลุ่มยาสามรสมากถึง 21 กลุ่มรส แสดงให้เห็นว่าสมุนไพรหนึ่งชนิดอาจมีความหลากหลายของรส กลุ่มยาที่ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์เป็นเพียงตัวแทน

ของกลุ่มยาสามรส ซึ่งสามารถพบได้เพิ่มเติมในคัมภีร์อื่นๆ

4.4 กลุ่มยาสมุนไพรที่ไม่ระบุสยา พบจำนวน 19 ชนิด การที่ตำราโรคนิทานฉบับนี้ไม่ได้บันทึกสยาของสมุนไพรบางชนิดอาจเกิดจากวิธีการบันทึกที่จำกัด เพราะเป็นการบันทึกในลักษณะที่แต่งเป็นร้อยกรองจึงอาจจะตัดการบันทึกสยาออกไปเพื่อความไพเราะและคล้องจองของสัมผัสสระและสัมผัสอักษร หรือผู้บันทึกอาจเข้าใจว่าเรื่องของรยาสมุนไพรน่าจะเป็นที่รู้จักอยู่ทั่วไปในสมัยนั้น ซึ่งผู้ที่ศึกษาคัมภีร์สามารถทราบรยาสมุนไพรโดยศึกษาควบคู่กับตำราอื่น ๆ เช่น คัมภีร์สรรพลักษณะ สรรพคุณเภสัช

จากรยาทั้งรยาสมุนไพรเดี่ยวและรสผสม จะพบว่ารยาทั้งหมดมีรสและสรรพคุณไปในทางเดียวกัน คือ ช่วยขับลม บำรุงธาตุไฟ บำรุงร่างกายสมุนไพรซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาเฉพาะสมุนไพรแก้ทางธาตุดินสรรพคุณที่พบจะช่วยปรับสมดุลของธาตุลม ธาตุไฟ และธาตุน้ำ เมื่อธาตุทั้ง 3 เป็นปกติ ธาตุดินก็จะกลับสู่สมดุล จึงมีการบันทึกสมุนไพรที่มีสรรพคุณขับลมบำรุงธาตุไฟไว้มากที่สุด เกี่ยวกับรสของยาสมุนไพรที่บันทึกไว้ รวมทั้งบางตำราก็ไม่ได้ระบุสยาไว้ตรงกันทั้งหมด ซึ่งผู้วิจัยมีความเห็นว่าควรมีการศึกษาเพิ่มเติมเพื่อค้นหาข้อมูลหรือแนวคิดอื่นๆ ว่ารสของยาสมุนไพรที่บันทึกไว้ แท้จริงแล้วมีรสเป็นอย่างไร หากมีการศึกษาต่อเนื่องจริงจัง อาจทำให้เกิดแนวคิดที่น่าสนใจ ที่อาจเปลี่ยนแปลงความเข้าใจเกี่ยวกับรยาสมุนไพร รวมทั้งเป็นการพัฒนาการแพทย์แผนไทยในทางหนึ่ง

5. พิกัดยา: พิกัดยาที่พบมากที่สุดทั้งในตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิชยาธิบดี (กล่อม) และคัมภีร์โรคนิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5 คือ จุลพิกัด (ตารางที่ 4) ผู้วิจัยมีแนวคิดที่ว่าสาเหตุที่พบสมุนไพรในจุลพิกัดมาก เนื่องด้วยจุลพิกัดมีจำนวนของสมุนไพรในพิกัดไม่มากนักง่ายต่อการจดจำสมุนไพรที่มีสรรพคุณทางยาไปในทางเดียวกัน จึงทำให้ในสมัยโบราณมีความนิยมใช้สมุนไพรในพิกัดนี้มาก

6. วิธีการปรุงยา: วิธีการที่พบในคัมภีร์ทั้ง 2 คล้ายคลึงกัน (ตาราง

ที่2) การบดยาให้เป็นผงละเอียด เป็นวิธีที่นิยมในสมัยโบราณ เนื่องด้วยแสดงให้เห็นว่า ความรู้ในการปรุงยาสมุนไพรในสมัยนั้นมีความเจริญก้าวหน้าและทันสมัยค่อนข้างมาก เพราะการบดยาให้เป็นผงละเอียด จะช่วยให้ยาถูกดูดซึมได้ดีมากยิ่งขึ้น และง่ายต่อการนำไปปรุงยาชนิดอื่นต่อ เช่น ยาดอกเม็ด ยาลูกกลอน เป็นต้น ส่วนยาต้ม เป็นวิธีการที่พบมากที่สุด ในคัมภีร์โรคนิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5 แสดงว่ายาต้มดื่มเฉพาะรายยังคงเป็นยาที่มีความจำเป็น เพราะเป็นยาจำเพาะแต่คนไข้เฉพาะราย ยาจะรักษาอาการของผู้ป่วยได้ตรงจุด สามารถปรับเปลี่ยนตัวยาให้เหมาะกับอาการผู้ป่วย ให้สอดคล้องกับธาตุเจ้าเรือน โดยไม่ทำให้รสยาหลักของสมุนไพรเสียไป และการบริหารยาในรูปแบบยาน้ำช่วยทำให้ยาถูกดูดซึมได้รวดเร็วขึ้น

7. จากคัมภีร์โรคนิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5 และตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิเชียกขัตติ (กล่อม) มีสมุนไพรที่พบมากที่สุด ได้แก่ ขิง, ดีปลี, เทียนดำ, ขมิ้นอ้อย และพริกไทย ตามลำดับ สมุนไพรทั้ง 5 ชนิดดังกล่าว จัดเป็นพืชวัตถุทั้งหมด รวมทั้งมีรสเผ็ดร้อนทั้งสิ้น ในช่วงเวลาที่ห่างกัน 44 ปี ยังคงมีสมุนไพรที่ใช้ในตำราเช่นเดียวกัน สมุนไพรแต่ละชนิดมีสรรพคุณดังนี้

7.1 ขิง รสเผ็ดร้อน สรรพคุณ รักษาอาการท้องอืด เพื่อ เสียดท้อง อาหารไม่ย่อย ปวดเกร็งช่องท้อง แก้กลิ้นไส้ อาเจียน ท้องเสีย ช่วยกระตุ้นความอยากอาหาร รักษาอาการหวัด (คณะกรรมการแห่งชาติด้านยา 2551)

7.2 ดีปลี รสเผ็ดร้อน-ขม สรรพคุณ ขับลม ลดอาการไอ ระคายคอ จากเสมหะ ลดอาการท้องอืดท้องเฟ้อแน่นจุกเสียด บำรุงธาตุไฟ แก้อาการท้องอืดท้องเฟ้อ อาเจียน แก้กลิ้นไส้ อาเจียน แก้ก้นพิการ แก้ก้นร่วง แก้อาเจียน ขับลม ขับเสมหะ ขับน้ำนม ขับปัสสาวะ ขับพยาธิ (กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ 2546)

7.3 เทียนดำ รสเผ็ด-ขม สรรพคุณ ขับเสมหะให้ลงสู่คูวาร ขับลมในลำไส้ ช่วยย่อย แก้อาการท้องอืดเฟ้อ แก้อาเจียน บำรุงโลหิต ขับน้ำนม ขับ

ปัสสาวะ ขับระดู ปิ่บมดลูก แก้กโรคลม ขับพยาธิ (นันทวัน บุญยะประภัศร และ อรุณช โขกชัยเจริญพร 2541)

7.4 ขมิ้นอ้อย รสเผ็ดฝาด แก้ใช้ครั้นเนื้อครั้นตัว แก้เสมหะ แก้ อาเจียน แก้หนองใน สมานลำไส้ ขับลม ขับปัสสาวะ แก้ท้องเสีย ใช้เป็น ยาแก้ปวดท้อง ใช้ภายนอกเอาเหง้าโขลกละเอียด พอกแก้ฟกช้ำบวม แก้ เคล็ด อักเสบ แก้พิษโลหิต และบรรเทาอาการปวด (กรมวิทยาศาสตร์การ แพทย์ 2546)

7.5 พริกไทย รสเผ็ดร้อน สรรพคุณ ลดอาการท้องอืดเพื่อ แน่น จุกเสียด ขับลมในลำไส้ให้ผายเร็ว ช่วยเจริญอาหาร แก้ท้องลม บำรุงธาตุ แก้ลมอัมพฤกษ์ (กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ 2546)

จากสรรพคุณสมุนไพรข้างต้นแสดงให้เห็นว่าแพทย์นิยมใช้ยาสมุนไพร รสเผ็ดร้อนในการรักษาอาการ ตามหลักทางการแพทย์แผนไทย การรักษาผู้ ป่วยต้องรักษาจากสาเหตุที่ทำให้เกิดความผิดปกติด้วยวิธีการปรับสมดุลของ ร่างกาย ซึ่งธาตุดินเป็นที่ตั้งของทุกธาตุ ดังนั้นหากต้องการรักษาอาการทาง ธาตุดินจึงต้องปรับสมดุลของธาตุทั้ง 3 เสียก่อน และเนื่องจากสมุนไพร รส เผ็ดร้อนจะช่วยในการกระจายธาตุลม ปรับสมดุลของธาตุลม ธาตุไฟ และ ธาตุน้ำ เมื่อธาตุทั้ง 3 เป็นปกติ ธาตุดินก็จะกลับสู่สมดุลได้ รวมทั้งพืชวัตถุ ที่พบจำนวนมากใช้รักษาสูงที่สุดตั้งที่กล่าวข้างต้นนั้น สามารถหาได้ง่าย มี จำหน่ายอยู่ทั่วไป และสามารถปลูกได้ในทุกภูมิภาคของประเทศไทย จึงมี การใช้ยาสมุนไพรทั้ง 5 ชนิดดังกล่าวมาก รวมทั้งสมุนไพร 3 ชนิด ได้แก่ ขิง พริกไทย ดีปลี เป็นสมุนไพรที่อยู่ในพิภักดตรี คือ ตริภักฏ เป็นตัวยาประ จะวสันตฤดูแลซึ่งจะช่วยให้เจริญอาหาร และแก้ปฐวี(ดิน)ธาตุพิการได้ดีอีกด้วย

สรุปและข้อเสนอแนะ

ตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิเชียรดิถี (กลุ่ม) มีข้อมูลในธาตุดิน ที่คล้ายคลึงกับคัมภีร์โรคนิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5

ทั้งด้านเนื้อหา ตำรับยาที่พบ เกสซ์วัตถุ สรรพคุณเกสซ์ คณาเกสซ์ และ เกสซ์กรรมมาก มีเพียงบางส่วนเท่านั้นที่แตกต่างกัน (ตารางที่ 5) ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่า ตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิเชียราธิบดี (กลุ่ม) เป็นตำราที่สามารถนำมาใช้ในการศึกษา และการฝึกทำเวชปฏิบัติได้ ซึ่งผู้ที่สนใจศึกษาสามารถใช้เป็นตำราทางเลือกในการศึกษา อีกทั้งตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิเชียราธิบดี (กลุ่ม) ยังมีตำรับยาอื่นที่พบเพิ่มเติมจากตำรับยาในคัมภีร์โรคนิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5 จำนวนมากถึง 209 ตำรับ หากมีการนำไปศึกษาต่อยอดเพื่อการนำไปใช้ก็จะเกิดประโยชน์ต่อประชาชน และวงการการแพทย์แผนไทยต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้ได้รับการสนับสนุนจาก ทุนบัณฑิตศึกษา คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล (Siriraj Graduate Scholarship)

ตารางที่ 1 แสดงรายชื่อของเครื่องยาสมุนไพรที่ตรงกันทั้งในตำราโรคินทาน ฉบับพระยาวิชาวชิบดี (กลุ่ม) และคัมภีร์โรคินทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับ หลวง รัชกาลที่ 5

หมวด	รายการยาสมุนไพร
	สมุนไพรพืชวัตถุ
ก-ฮ	<p>โกฐเขมา โกฐหัวบัว โกฐสอ โกฐจุฬาลัมภา โกฐเชียง กล้วยดิบ กระตอม โกฐก้านพร้าว กระเทียม โกฐฟงปลา กระวาน โกฐน้ำเต้า ไก่ให้ กำจาย กฤษณา กุ่มบก กุ่มน้ำ กระเทียม การบูร กระจับ กานพลู กระถินแดง ก้างปลาแดง กะลำพัก โกฐกระดุก กระดั่งงา กระทั่งติด กันเกรา กกลังกา กรุงเขมา กรรณิการ์ เกล็ดหอยเทต กระแจะ กาหลง โกฐชุกามังสี กระเช้าฝีมด กระถินพิมาน ขมิ้น ขมิ้นอ้อย ข้าวข้าวสาร ข้าวแดง ชิง ขวง ชีเหล็ก ชัดมอญ ไซ้เน่า ขอนดอก ขอบชะนางทั้ง 2 ชี้อ้าย ข้าวสุก ข้าวหมาก คราม (รากทั้ง2) คราม (ใบ) คนทีสอ แค ไคร้เครือ โคนกระสุน คัดเค้า คนทา คาง ไคร้หน้า คำไทย งาเม็ด จันทน์ขาว จันทน์ (ลูก) จันทน์ (ดอก) จันทน์ (แก่น) จันทน์เทศ จันทน์หอม เจตมูลเพลิง จุกโรหิณี จิงจ้อ จำปา ชะมด ชะมดเชียง ชะลูด ข้าวพุล ชะเอมทั้ง 2 ชะเอมเทศ ชิงช้าขาลี ชิงช้าขาลีทั้ง 2 ซ้องแมว ชงโค ดอกคำ ตีปาลี ต่างชีเหล็ก ต่างสำโรง ต่างวงตาล ต่างข้างแบน ต่างต่อไล่ ต่างพินูแดง ต่างผักไหม ต่างบอระเพ็ด ดองดึง ตุมกา ตะไคร้ทั้ง 2 ตองแตก ตีนเป็ด แต่งหนู ต่อไล่ ตาเสือ ดับเต้าทั้ง 2 ตาล เถาว์ลย์ เปรียง ถั่วพู ทองพันชั่ง ทองหลางน้ำ เทียนดำ เทียนแดง เทียนขาว เทียนข้าวเปลือก เทียนตาตึกแดน เทียน(ต้น) เทพธำโร ทรงบาดาล ทองกวาว (ดอก) น้ำมันงา น้ำดอกไม้น้ำมะขามเปียก น้ำมะนาว น้ำส้มซ่า น้ำร้อน เนระภูษี น้ำสุรา น้ำทำน้ำขมิ้นอ้อย น้ำมะกรูด น้ำส้มสายชู น้ำมะรุม น้ำมะจั่ว น้ำมะเตือ น้ำดอกไม้เทศ บานเย็น บุนนาค บอระเพ็ด บัวหลวง เบญจกานี บัวแดง บัวขาว บัวเฟื่อน บัวสัตตบงกช บัวสัตตบุษย์ บัวชม บัวบก บัวน้ำทั้ง 5 ใบลาน (ผง) เบญจมาศ (ราก) บัว (เหง้า) บัว (ลูก) เบญจบรรจบ ประดู่ แป้งข้าวหมาก เปราะหอม เปล้าน้อย เปล้าใหญ่ ปันตอ ป่านใบ (ราก) ประดง (ข้อ) ผักปลัง ผักไถ ผักกาด ผักชี ผักชีล้อม ผักชีลา ผักหนอก ผักแพวแดง ผักเสี้ยนผี ผักเสี้ยนไทย ผักคราด ผักกระโถม ผักปอด ผักหนาม ผีเสื้อใหญ่ ผีเสื้อน้อย ผ่าง ผ่างเสน ผ่างหอม ฝรั่ง (เปลือก) ฝอยลม ผา ผ้ายแดง ไพล พิกุล พริกไทย พิมเสน (ใบ) พริกเทศ พริก พินูแดง พิษนาคน์ พิลังกาสา พริกอ่อน พริกหอม พญามือเหล็ก พะยอม พรหม(แก่น) พลูแก พราย ชะมด พลุป่า พระยาลำแพน พลวง พักข้าว มะขาม มะกรูด มะเขือขึ้น มะแว้ง ต้น มะแว้งเครือ มะขามป้อม มะตูม มะเฟือง มะเตือ มะดุก มะขาง มะจั่ว มะหาด มะกา มะนาว มะลิ มหาประसार มะลิลา มะลิซ้อน มหาหงส์ โมกมัน มะพร้าว มะเตือชุมพร มะม่วง โมกหลวง มหาหิงคุ์ ยาตา ย่านาง โยเทกกา (ดอก) ยามหาละลาย ราชพฤกษ์ รัย้อม เร่ว (ดอก) ลำไย ลูกสะบ้า ละหุ่ง เล็บมือนาง ลูกเอ็น โลดทะนง เล้าแรง เล็บเหยี่ยว โลด (เปลือก) ว่านหางจระเข้ ว่านกีบแรด ว่านร้อน ทอง ว่านน้ำ ว่านเพชรโองการ ว่านฤๅษีประสมเสร็จ ว่านไซ้เน่า สัมป่อย สารภี สัน พرائานง สมอไทย สมอเทศ สมอพิเภก สะเดา เสนียดน้ำ เสนียด (ใบ) สมิ สลิด</p>

	สันพร้าวหอม สน สะค้าน สังกกรณี สมุลแว้ง แสมทะเล สลอดี ส้มเสี้ยว ส้มสันดาน แสมสาร สามใบ สลัดได สนุ่น หญ้าแพรก หัวแห้วหมู หญ้าตีนนก หัวหอม หางนกยูง หมี่เหม็น หมากผู้หมากเมีย หญ้าหน้าดับไฟ หัวแห้ว เหลาแลง หัสคุณ หัสคุณไทย หมอน้อย หามรอก หญ้าฝรั่ง หัวใจไมยราบ หญ้าวงช้าง หีบลม หนามแดง หนามขี้แรด เอื้องเพชรม้า อบเชย อบเชยเทศ อ้อยแดง ฆ้องสามย่าน ช่อนชู (ดอก)
สมุนไพรรสขม	
ก-ฮ	กระตองปูป่า ก้ามปูทะเล ไข่เป็ด ควายเผือก (กระดุก) ควายดำ (กระดุก) งูเหลือม (ตี) งาช้าง ดีกาน ดีกาน้ำ ดีตะพาบ ตะพาบน้ำ (ตี) น้ำผึ้ง พะเย (กระดุก) แรด (เลือด) เลียงผา (กระดุก) วัว (เขา) วัว(บุตร) เสือ (กระดุก) สังข์ หมูป่า (ตี) หอยโข่ง หอยแครง หอยกาบ หอยตาหัว หอยมุก หอยพิมพากรัง หอยขม หอยอีรัม
สมุนไพรรสขม	
ก-ฮ	เกลือ เกลือสินเธาว์ กายาน ก้อนแก้วกลับ ขันทองกร ดินประสิวิ ดีเกลือ ดินดาน ดินถ่าน น้ำปูนใส น้ำประสานทอง น้ำตาลกรวด น้ำตาลทราย นมผา บัลลังก์ศิลา ปูนกินหมาก ปูนขาว ปูนผง พิมเสน รงทอง ศิลาโยน สารส้ม อำพัน

ตารางที่ 2 แสดงการวิเคราะห์ตามหลักเภสัชกรรมหรือการปรุงยาที่พบในตำราโรคินิทาน ฉบับพระยาวิเชียรดิ (กล่อม) เปรียบเทียบกับ คัมภีร์โรคินิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5 (เรียงความถี่ที่พบจากมากไปน้อย)

วิธีการปรุงยาสมุนไพรรสขมในตำราโรคินิทาน ฉบับพระยาวิเชียรดิ (กล่อม)	วิธีการปรุงยาสมุนไพรรสขมในคัมภีร์โรคินิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5
ยาค้าเป็นผงแล้วบดให้ละเอียดละลายน้ำกระสายกิน	ยาค้า
ยาค้า	ยาค้าเป็นผงแล้วบดให้ละเอียดละลายน้ำกระสายกิน
ยาค้าเป็นผง ปั้นเม็ดหรือลูกกลอนกิน	ยาค้าเป็นผง ปั้นเม็ดหรือลูกกลอนกิน
ยาผสมแล้วใช้เป็นยาทา	ยาค้าแล้วใช้เป็นยาพอก
ยาค้าแล้วใช้เป็นยาพอก	ยาผสมแล้วใช้เป็นยาทา
ยาคอง	ยาผสมแล้วใช้เป็นยาสุม
ยาหุงด้วยน้ำมัน แล้วเอาน้ำมันใส่กลองเป่าบาดแผล	ยาผสมแล้วต้มน้ำอาบ

วิธีการปรุงยาสมุนไพรที่พบในตำราโรค นิตาน ฉบับพระยาวิเชียรายิบัติ (กลุ่ม)	วิธีการปรุงยาสมุนไพรที่พบในคัมภีร์โรคนิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5
ยาผสมแล้วต้มเอาน้ำอาบ	ยาตอง
ยาผสมแล้วต้มเอาน้ำบ้วนปาก	ยาหุงด้วยน้ำมัน แล้วเอาน้ำมันใส่กล่องเป่าบาดแผล
ไม่ระบุวิธีการปรุงยา	ยาผสมแล้วตำเป็นผง ใส่กล่องเป่าทางจมูกและ คอ (ยานัตถุ์)
ยาเผาหรือคั่วให้ไหม้ บดเป็นผงแล้ว ละลายน้ำกระสายกิน	ยาผสมแล้วทำเป็นยาประคบ
ยาผสมแล้วตำเป็นผง ใส่กล่องเป่าทางจมูก และคอ (ยานัตถุ์)	ยาผสมแล้วต้มเอาน้ำารม
ยาผสมแล้วใช้เป็นยาสูม	
ยาผสมแล้วทำเป็นยาประคบ	
ยาผสมแล้วต้มเอาน้ำารม	

ตารางที่ 3 แสดงผลการวิเคราะห์เภสัชวัตถุ เครื่องยาสมุนไพรและชนิด
สมุนไพรในตำราโรคนิตาน ฉบับพระยาวิเชียรายิบัติ (กลุ่ม) และ คัมภีร์โรค
นิตาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5.

หัวข้อ	สมุนไพรในตำราโรคนิตาน ฉบับพระยาวิเชียรายิบัติ (กลุ่ม)				สมุนไพรในคัมภีร์โรคนิทาน ใน ตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5			
	พืชวัตถุ	สัตว์ วัตถุ	ธาตุ วัตถุ	รวม	พืช วัตถุ	สัตว์ วัตถุ	ธาตุ วัตถุ	รวม
ความถี่ของยา สมุนไพร(รายการ)	2,457*	168	117	2,742*	738*	37	35	810*
ชื่อเครื่องยา สมุนไพร(ชนิด)	582*	73	37	692*	325*	30	19	374*

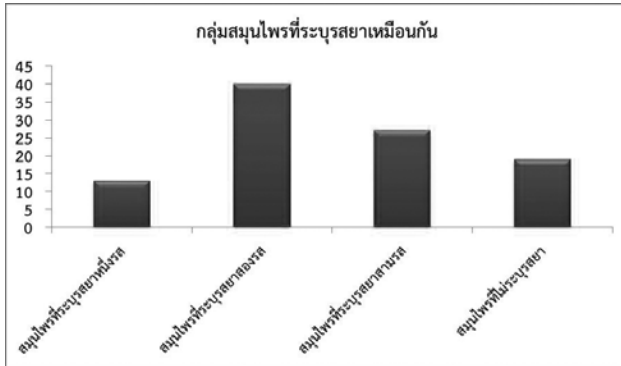
* รวมพืชกัทยาสมุนไพรทั้ง 9 พืชกัถ์ แยกตามชื่อของสมุนไพรแต่ละพืชกัถ์ที่พบ

ตารางที่ 4 แสดงการวิเคราะห์กลุ่มพิกัดยาที่พบในตำราโรคนิตาน ฉบับพระยาวิเชียรดิ (กลุ่ม) เปรียบเทียบกับคัมภีร์โรคนิตาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5

กลุ่มพิกัดยาในคัมภีร์	ความถี่ของการบันทึกกลุ่มพิกัดยาที่พบ ในตำราโรคนิตาน ฉบับพระยาวิเชียรดิ (กลุ่ม)	ความถี่ของการบันทึกกลุ่มพิกัดยาคัมภีร์โรคนิตาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5
จุลพิกัด	33	20
พิกัดตรี	2	2
พิกัดเบญจ	11	3
พิกัดเนา	-	2
รวม	2	27

ตารางที่ 5 สรุปผลการศึกษาและเปรียบเทียบเครื่องยาสมุนไพรที่พบในตำราโรคนิตาน ฉบับ พระยาวิเชียรดิ (กลุ่ม) และคัมภีร์โรคนิตาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5

หัวข้อ	ตำราโรคนิตาน ฉบับพระยาวิเชียรดิ (กลุ่ม)	คัมภีร์โรคนิตาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5	พบเหมือนกันทั้ง 2 ตำรา/คัมภีร์
1. จำนวนตำรับยา	266 ตำรับ	60 ตำรับ	57 ตำรับ
2. จำนวนเครื่องยา	692 รายการ	374 รายการ	351 รายการ
3. จำนวนเภสัชวัตถุ			
3.1. พืชวัตถุ	582 รายการ	325 รายการ	304 รายการ
3.2. สัตว์วัตถุ	73 รายการ	30 รายการ	2 รายการ
3.3. ธาตุวัตถุ	37 รายการ	19 รายการ	19 รายการ
4. รสยาสมุนไพร	4 กลุ่ม	4 กลุ่ม	4 กลุ่ม
5. พิกัดยาสมุนไพร	46 พิกัด	27 พิกัด	27 พิกัด
6. วิธีการปรุงยา	16 วิธี	13 วิธี	13 วิธี

รูปที่ 1 แสดงรูปแบบของสมุนไพรที่ระบุสยาสมุนไพรเฉพาะในตำรับที่พบตรงกันทั้งในตำราโรค นิทาน ฉบับพระยาวิเชียรดิถี (กลุ่ม) และคัมภีร์โรคนิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5

บรรณานุกรม

- กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข, 2546. **ประมวลผลงานวิจัยด้านพิษวิทยา ของสถาบันวิจัยสมุนไพรมะ เล่ม 1**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา.
- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และ ยงศักดิ์ ตันติปัญญา, 2550. **แนวคิดไทยเรื่องสุขภาพและความเจ็บป่วย**. ขาดิชาย มุกสง, วรัญญา เพ็ชรคง และ นงลักษณ์ ตรงศีลสัตย์ (บรรณาธิการ). นนทบุรี: สำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ (สวสส).
- คณะกรรมการแห่งชาติด้านยา, 2551. **บัญชียาจากสมุนไพรมะ พ.ศ. 2549**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- ทัฬหะเทพ ทิพยเจริญธัม, 2560. “การศึกษาวิเคราะห์สมุนไพรมะในคัมภีร์สรรพลักษณะสรรพคุณ และมหากาพย์กาด.” วิทยานิพนธ์ปริญญาแพทยแผนไทยประยุกต์มหาบัณฑิต คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล, กรุงเทพฯ.
- นันทวัน บุญยะประภัศร และ อรุณ โชคชัยเจริญพร, 2541. **สมุนไพรมะพื้นบ้าน เล่ม 2**. กรุงเทพฯ: บริษัท ประชาชน จำกัด.
- พร้อมจิต ศรีลัมภ์ และ รุ่งระวี เต็มศิริฤกษ์กุล, 2556. **รสรยาสมุนไพรมะกับสารเคมี: ความเหมือนที่แตกต่าง**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สามลดา.
- มูลนิธิฟื้นฟูส่งเสริมการแพทย์ไทยเดิมฯ และ โรงเรียนอายุรเวทอารัง สถานการแพทย์แผนไทยประยุกต์ คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล, 2550. **ตำราการแพทย์ไทยเดิม (แพทย์ศาสตร์สังเคราะห์ ฉบับอนุรักษ์) เล่ม 1**. กรุงเทพฯ: ศุภานิชการพิมพ์.
- มูลนิธิฟื้นฟูส่งเสริมการแพทย์ไทยเดิมฯ อายุรเวทวิทยาลัย (ชีวโกมารภักจ), 2548. **ตำราเภสัชกรรมไทย**. กรุงเทพฯ: พิมพ์สดา พรินต์ติ้ง เซ็นเตอร์.
- สำนักงานข้อมูลและคลังความรู้ กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก, 2560. **ชุดการสังคายนานามิปัญญาการนวดไทย 1: คำอธิบายกล่าวเส้นสืบในตำราโรคนิทานคำฉันท 11 และแผนนวดคว่ำในจารึกตำรายาวัตรราชโอรสอารามราชวรวิหาร**. นนทบุรี: กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก.
- สำนักวิชาการ กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข, 2553. **รายงานการสาธารณสุขไทยด้านการแพทย์แผนไทย การแพทย์พื้นบ้าน และการแพทย์ทางเลือก**. วิชัย โชควิวัฒน์, สุวิทย์ วิบูลผลประเสริฐ และ ประพนธ์ เกตธราภัก (บรรณาธิการ). นนทบุรี: กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข.
- เสาวรส โพธิ์เศรษฐ, วิชัย โชควิวัฒน์ และ ศุภะลักษณ์ พักคำ, 2560. “การศึกษาคัมภีร์แพทย์แผนไทย: กรณีศึกษาคัมภีร์มหาโชดรัตตมูก 2.” **การประชุมวิชาการเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษาครั้งที่ 2 มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม 2560** (หน้า 644-650). มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม, 20 มกราคม 2560.
- อภิรดา เอี่ยมอ่า, ทัฬหะเทพ ทิพยเจริญธัม, ฉันทน์ภักดิ์ ทิพยเจริญธัม, วิมลมาศ ชัยวรศิลป์ และธรรมณพรรธ ดวงดี, 2562. “การศึกษาวิเคราะห์สมุนไพรมะในคัมภีร์พรหมปโรหิต.” **วารสารตำราวิชาการ 17 (2): 137-162**.